

Op zoek naar zwaluwen van het nieuwe tijdperk

Raf Janssen

Her en der in Nederland komen in de leefwereld van mensen initiatieven van de grond die als het ware de zwaluwen zijn die de komst van een nieuw tijdperk aankondigen. De gemeenschappen van Peel en Maas kennen een aantal van deze zwaluwen. Als overheid proberen we onze systemen en structuren zo te plaatsen en te plooiën dat deze en soortgelijke zwaluwen de ruimte krijgen zich stevig te nestelen en sterk te vermenigvuldigen. In deze inleiding ga ik op zoek naar zwaluwen van het nieuwe tijdperk.

Een handdoek met 'last van de overheid'

Het moet ergens rond 2000 geweest zijn, dat ik gebeld werd door een bureau dat voor een van de ministeries in Den Haag een interessant project over regeldruk uitvoerde. Er werd een conferentie georganiseerd onder het motto 'last van de overheid' en of ik daaraan een bijdrage wilde leveren vanuit het perspectief van de minima. Graag, zei ik, want ik ken een heleboel minima die behoorlijk last hebben van een overdaad aan controlerende en van wantrouwen getuigende regels van de overheid. Dus ik naar dat congres. Het werd gehouden in Madurodam. Ik nam nog een paar bijstandsgerechtigden mee, vanwege Madurodam en om zelf aan de congresdeelnemers te vertellen welke invloed de regelgeving had op hun dagelijkse leven. Er was veel herkenning en bijval in de zaal. Ook van mensen en instellingen die doorgaans weinig affiniteit hebben met groepen in de samenleving die moeten zien rond te komen van een uitkering. Mensen van heel verschillend pluimage waren broederlijk en zusterlijk verenigd onder de vlag 'last van de overheid'. Bij afloop kreeg ik als dank een handdoek met daarop in sierletters dat samenbindende motto 'last van de overheid'. Ik heb gisteren thuis in de kast gezocht of ik die handdoek nog kon vinden. Tevergeefs. Nergens te vinden. De handdoek is kennelijk afgedankt. Waarschijnlijk door veelvuldig gebruik zo dun geworden dat het absorptievermogen uitgeput was. Sinds dat congres in 2000 is de regeldruk voor minima gigantisch toegenomen, voor een niet onbelangrijk deel mede door toedoen of in ieder geval met instemming van mensen die destijds broederlijk en zusterlijk verenigd waren rond de 'last van de overheid'-vlag. Dat was ook de voorspelling van enkele mensen in mijn omgeving die mij adviseerden niet aan dat congres mee te doen. Optimist die ik ben, had ik geantwoord niet bang te zijn voor vreemde bedgenoten, als de stroom maar de goede kant opging, want dan konden ook de minima

daarop meeliften en baat bij hebben. Achteraf heb ik moeten toegeven dat mijn optimistische insteek toch wat te onnozel was.

Niet bang voor vreemde bedgenoten

Mijn ervaring met het 'last van de overheid'-congres in Madurodam is een goede les om voortaan wat meer op mijn qui-vive te zijn en scherpere vragen te stellen naar achtergronden van banieren waaronder mensen zich verzamelen. Vandaag zijn we met een grote groep mensen bij elkaar. Ook in een gedenkwaardige omgeving, een oude fabriekshal die onder de bezielende leiding van een netwerk van ondernemers uitgroeit tot een broedplaats van vernieuwing. Net als destijds in Madurodam zijn er enkele gezamenlijke noemers waarrond we ons hier verzameld hebben. Ze luiden nu 'beter en concreter', 'betrokken burgers, bescheiden overheid' en 'het nieuwe besturen'.

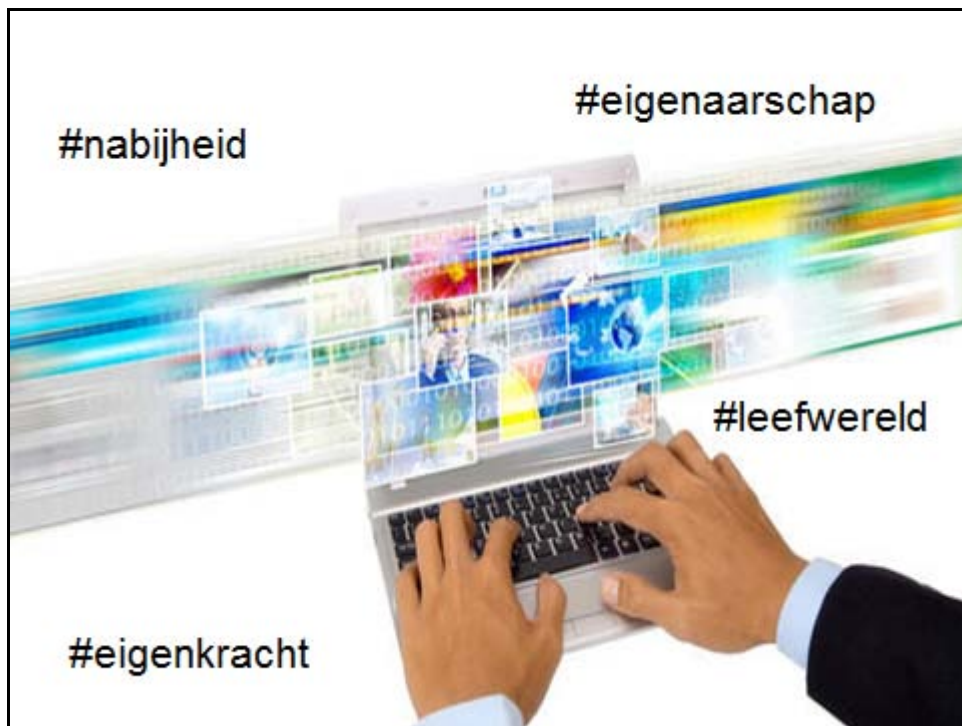
De noemer 'beter en concreter' vindt volgens mij zijn wortels in het 'minder- regels-streven' dat ook de invalshoek was van de Madurodam-bijeenkomst 15 jaar geleden. En 'het nieuwe besturen' vindt zijn oorsprong in de bestuurskunde waar onderkend wordt dat er naast financiële prestaties ook niet-financiële waarden van belang zijn voor organisaties en dan met name voor de reputatie van organisaties. Het gaat daarbij om waarden als duurzaamheid, dialoog, openheid, vertrouwen. De noemer 'betrokken burgers, bescheiden overheid' wordt steeds luider in verband gebracht met de operatie van de drie decentralisaties en de daarmee gepaard gaande transitie en transformatie. Dat zijn de achtergronden van de noemers waaronder wij ons hier vandaag verzameld hebben. Wie zijn wij? Met welke visies en passies zitten we hier vandaag bij elkaar? Ik denk dat we allen op zoek zijn naar een nieuwe tijdgeest, anders waren we vandaag hier niet samen gekomen. Maar wie zijn vandaag mijn bedgenoten?

Bang voor vreemde bedgenoten ben ik niet, maar sinds die ervaring in Madurodam stel ik wel de vraag aan de orde welk traject van de zoektocht naar een nieuwe tijdgeest we gezamenlijk kunnen afleggen en waar onze wegen zich scheiden. Ik stel mezelf deze vraag en ik adviseer iedereen elkaar ook deze vraag te stellen. In onderlinge gedachtewisselingen krijgen we dan meer zicht op de achtergronden van de gebezigde verzamelnoemers.

Kanteling naar een nieuw tijdperk

Vorige week was ik samen met honderden anderen bij het KING-jaarcongres in Den Bosch. Onder de noemer 'van Rijk naar wijk' werd daar bewegingsvol stilgestaan bij de zoektocht naar een nieuwe tijdgeest. Daar werd ook duidelijk waar die nieuwe tijdgeest gezocht moet worden: in de leefwereld van mensen. Er werd met vuur gesproken over de Grote Beloften van de decentralisaties.

Dat zijn er tien en zoals een modern mens betaamt, worden ze niet meer met nummers, met letters of met bolletjes ervoor op een rij gezet, maar met hashtags, zodat er makkelijk over getwitterd kan worden: #nabijheid, #integraal, #anti-bureaucratisch, #eigenkracht, #burgerkracht, #eigenaarschap, #preventief, #leefwereld, #integrale kosten-baten-analyse. Dat zijn de algemene noemers waarover intussen grote eenstemmigheid heerst. Die noemers kunnen worden gebruikt om intern in de organisatie van het gemeentelijk doen en laten te sleutelen aan het bestuurs- en besluitvormingsmodel. Dat moet gebeuren, zonder meer. En dat gebeurt ook. Hier in Peel en Maas, en ook in veel en mogelijk zelfs in alle gemeenten. Overall is men bezig met het nieuwe besturen en als men er nog niets aan doet wordt er in ieder geval al over gepraat. Wezenlijk is daarbij de vraag of we met deze veranderingen van bestuurs- en besluitvormingsmodellen inspelen op de verandering van tijdperk waarover Jan Rotmans, de goeroe van de transitie, het steeds heeft. Op het KING-jaarcongres van afgelopen donderdag zette hij de kenmerken van de oude en de nieuwe samenleving tegenover elkaar als illustratie van de kanteling naar een nieuwe tijdperk.

Oude samenleving	Nieuwe samenleving
<ul style="list-style-type: none">• Centraal• Top-down• Grote organisaties• Systemen en structuren• Vast en star• Overheid regisseert	<ul style="list-style-type: none">• Decentraal• Bottom-up• Kleine netwerken• Mensen en initiatieven• Vloeibaar en flexibel• Overheid faciliteert

www.peelenmaas.nl

Net als Rotmans zijn veel anderen en ook ik van mening dat er een nieuwe tijdgeest in de lucht hangt, maar ik vind dat de kenmerken die Rotmans noemt van het nieuwe tijdperk te zeer aan de oppervlakte blijven. Het lijkt erop dat de veranderingsdiscussie zich haast exclusief richt op het domein van het openbaar bestuur. Er zijn veranderingen aan de gang die veel wezenlijker zijn.

Zwaluwen van een nieuwe tijdgeest

Meer dan in veel beschouwingen over het andere besturen gebeurt, zullen we een laagje dieper moeten graven om zicht te krijgen op de verandering die zich aan het voltrekken is in onze samenleving. De plek waar we moeten graven is niet de systeemwereld van de overheden en de organisaties, maar die plek is de alledaagsheid van de leefwereld van mensen. Dat graven in het alledaagse nodigt ons als openbaar bestuur uit om onze positie te bepalen en duidelijk te maken of en hoe we daadwerkelijk mee gaan, mee kunnen gaan, met de in beweging zijnde samenleving. Ik zal een paar van die diepere lagen proberen aan te boren waarbij ik kort verwijs naar voorbeelden uit de leef- en werkgemeenschappen van Peel en Maas. Die voorbeelden worden in de loop van deze bijeenkomst nader toegelicht door direct betrokkenen. Het zijn voorbeelden uit het alledaagse leven van mensen, organisaties en bedrijven in onze gemeente. Ze geven aan dat de verandering van tijdperk niet tot stand komt door deze verandering bewust na te streven, maar veeleer als neveneffect van het streven van mensen naar een betekenisvolle invulling van hun leven. Die betekenisvolle invulling dwingt hen buiten de kaders van het gangbare te treden en iets nieuws te verzinnen en te realiseren. Niet omdat ze zo'n helder beeld hebben van dat nieuwe, maar veeleer omdat de bestaande patronen en mallen hen niet meer passen. De oude patronen worden niet afgeschaft, ze imploderen als het ware, omdat mensen er niet meer mee uit de voeten kunnen.

Hieronder probeer ik enkele zwaluwen te traceren die de voorboden zijn van een nieuwe tijdgeest en een nieuw tijdperk:

1. Morele overwegingen krijgen voet aan de grond in de werkplaatsen van de markteconomie

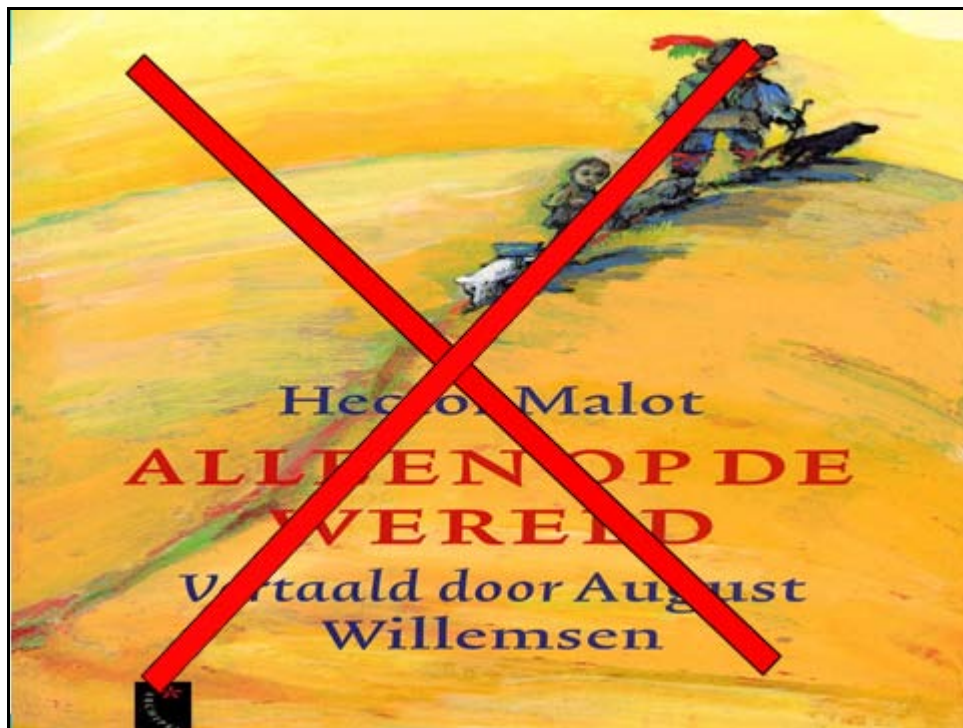
Als wethouder heb ik een aantal jaren geleden het initiatief genomen om een aantal mensen uit het bedrijfsleven bij elkaar te roepen om hen de uitdaging voor te leggen van Peel en Maas een samenleving te maken waarin iedereen een plek heeft om zijn of haar talenten tot ontplooiing en als het kan tot emplot te brengen. Een aantal mensen uit het bedrijfsleven hebben die uitdaging opgepakt en op eigen wijze ingevuld, in onderlinge samenwerking en in samenwerking met medewerkers van de gemeente. Hoewel ze tot en met ingebed zijn in wetten en structuren van de markteconomie die zich niet laat leiden door morele overwegingen, wordt er ruimte gemaakt om vanuit de betrokkenheid bij menselijke waarden een bijdrage te leveren aan maatschappelijke doelstellingen. In de grammatica van het huidige tijdperk is de samenleving geschikt gemaakt voor de markt. Is het nog steeds groeiende netwerk van betrokken ondernemers in onze gemeente een eerste zwaluw die er op duidt dat er een nieuw tijdperk op komst is waarin de markt (weer) geschikt gemaakt wordt voor de samenleving? In het tijdperk dat vooraf ging aan het huidige was het de staat die de markt aan banden legde; in het huidige tijdperk heeft de staat/overheid die positie opgegeven. De vraag is of de staat/overheid deze regie-positie in het nieuwe tijdperk weer terug krijgt. Ik denk van niet. Het zullen veeleer netwerken van betrokken burgers zijn die de markteconomie opnieuw een menselijk gezicht teruggeven en de moraliteit terugbrengen in de economie. Als overheid verhouden wij ons tot deze netwerken. Hoe? Volstaat het als we vanuit ons bestuurlijk denken kantelen van aanbodgestuurd naar vraaggestuurd werken? Wij in Peel en Maas vinden van niet. Wij hebben intussen geleerd dat dat niet de juiste houding en verhouding is tot dit netwerk van ondernemers. Wat doen we dan wel? We bouwen een relatie op, we gaan met elkaar in gesprek wat ons beiden boeit, waar onze passies liggen. Die benadering schept ruimte voor dialoog en voor samenwerking.

2. De coöperatie komt in plaats van de concurrentie

Ondernemingen zoeken elkaar op om doelstellingen en projecten te realiseren die ieder voor zich niet kan bereiken. De concurrentie die jarenlang bepalend is geweest voor het economisch model van de markt, maakt gaandeweg plaats voor het model van de coöperatie. Dat zien we in Peel en Maas met een coöperatie als Gloei, waarin tientallen ondernemers zich aan elkaar verbinden om concrete innovatieve stappen te zetten naar een circulaire economie. Het coöperatieve denken en doen krijgt ook voet aan de grond in de alledaagse werkelijkheid van mensen en organisaties in wijken en dorpen. Ook daar worden in onderlinge samenwerking kleinschalige economische activiteiten opgezet waarbij mensen eigen zeggenschap houden over deze initiatieven. Volgens artikel 2:35 van het Burgerlijk Wetboek moet de coöperatie zich ten doel stellen om in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien. Bij de opkomende sociale coöperaties in wijken en dorpen hebben die stoffelijke behoeften betrekking op het scheppen en in stand houden van een leefbaar sociaal klimaat in de eigen wijk of het eigen dorp. Juist omdat ze hun economische activiteiten inbedden in de buurt en gericht zijn op het gemeengoed van de buurt, zijn sociale coöperaties mogelijk de eerste zwaluwen die erop duiden dat een nieuw tijdperk op komst is met ondernemingen en ondernemers die zich veeleer laten leiden door de kwaliteit van leven dan door het maken van winst. Als gemeente ondersteunen we desgevraagd de ontwikkeling van sociale coöperaties door faciliteiten beschikbaar te stellen aan initiatiefnemers om zelf die coöperatieve ondernemingen op te richten en te runnen.

3. De relaties met anderen wordt teruggebracht in het individubegrip

De grammatica van het huidige tijdperk richt een centrale plaats in voor het autonome soevereine individu. Een ieder wordt geacht een zelfbewuste burger te zijn die zijn leven zelf in de hand neemt, zijn eigen loopbaan plant, eigen keuzes maakt, zichzelf indekt tegen risico's. In de dorpen van Peel en Maas nemen burgers zelf initiatieven om voorzieningen te creëren voor medeburgers, omdat ze weten dat het mens- en maatschappijbeeld van het autonome individu niet correspondeert met de werkelijkheid. In elke kern van onze gemeente zijn dergelijke burgerinitiatieven. Ze komen op vanuit het alledaagse, omdat mensen in hun leefwereld ervaren dat deze onderlinge initiatieven nodig zijn voor herstel en behoud van kwaliteit van leven. Die eigen initiatieven vormen een hele zwerm van zwaluwen die laten zien dat een ander tijdperk al zijn intrede heeft gedaan. Daarin wordt onderkend dat individuen alleen kunnen bestaan op basis van afhankelijkheden. Die initiatieven scheppen een nieuw leefklimaat in de dorpen: de normen van het samenleven worden meer geschikt gemaakt om mens te zijn in relatie tot anderen. Alleen in gemeenschappelijkheden kunnen mensen zichzelf als individu verwerkelijken. Het nieuwe tijdperk waar Jan Rotmans het over heeft heeft behoefte aan een ander individubegrip en in de dorpen van Peel en Maas wordt daaraan gewerkt. Als gemeente ondersteunen we die initiatieven, we geven hen het volste vertrouwen en vrijheid van handelen, en we vrijwaren hen van risico's.

4. Het ontstaan van nieuw collectief bewustzijn

De zorg die door organisaties van buitenaf wordt geleverd, wordt in de alledaagsheid van menige burger vervangen door zorg die bij het leven hoort. In alle dorpen van Peel en Maas nemen bewoners hiertoe initiatieven. Dat brengt hybride vormen van betaalde en onbetaalde arbeid met zich mee. De verhouding daartussen zal zich in het nieuwe tijdperk uitkristalliseren. Maar er gebeurt nog iets nieuws dat wellicht van nog groter belang is voor de komst van het nieuwe tijdperk: met de overstap van 'buitenzorg' naar 'levenszorg' wordt de basis gelegd voor het creëren van een nieuw collectief bewustzijn of beter gezegd er ontstaan condities die gunstig zijn voor het ontstaan van een nieuw collectief bewustzijn. En collectief bewustzijn is van belang om van het ene in het andere tijdperk te komen. Een korte terugblik in de sociale geschiedenis om dat toe te lichten. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw kwamen de arbeiders in beweging. De reden daarvoor wordt meestal vooral gelegd bij de strijd voor betere levens- en arbeidsomstandigheden. Maar de eerste reden voor het in beweging komen van de arbeiders was hun verlangen om mee te tellen, om erkenning en respect te krijgen voor het werk dat ze deden, voor de bijdragen die ze leverden aan de samenleving. Zij vormden met dit verzet het collectief bewustzijn van de arbeidenden, de werkenden. Mijn leermeester professor Harry Hoefnagels heeft dat beschreven in zijn studie over de Nederlandse sociale ontwikkeling van 1850 tot 1940 ('Een eeuw sociale problematiek', 1957). Kan op soortgelijke wijze in het begin van de 21^e eeuw opnieuw een collectief bewustzijn ontstaan van mensen die een wezenlijke bijdrage leveren aan de samenleving en die daar nog steeds niet voor erkend en beloond worden? Zou dat de groeiende groep kunnen zijn van de mensen die zorgen, vrijwillig of vanuit levensnoodzaak (als mantelzorger)? Voor het leeuwendeel zijn dat nog steeds vrouwen. Wordt het tijd voor een maatschappelijke verzetsbeweging van vrouwen, geen emancipatiebeweging die net als de man afstand neemt van de zorgarbeid, maar een beweging van mensen die zich voor laten staan op het feit dat ze levensarbeid, zorgarbeid verrichten en die vanuit dat collectief bewustzijn erkenning en honorering opeisen? Zouden mensen die zorgen nieuwe, kleinschalige collectieven kunnen vormen, die – zeker voor een deel – de vervanger kunnen zijn van de anoniem geworden verzorgingsstaat? Zou de verzorgingsstaat als het ware op die wijze van onderop stap voor stap ingeruild kunnen worden voor de verzorgingsstraat, met als drijvende kracht de collectieven van de zorgenden?

Dit zijn vragen die door de ontwikkelingen rond het zorgen (vergrijzing en ontgroening) worden ingegeven en die zich vanuit de alledaagsheid van het samenleven van mensen opdringen. De vraag

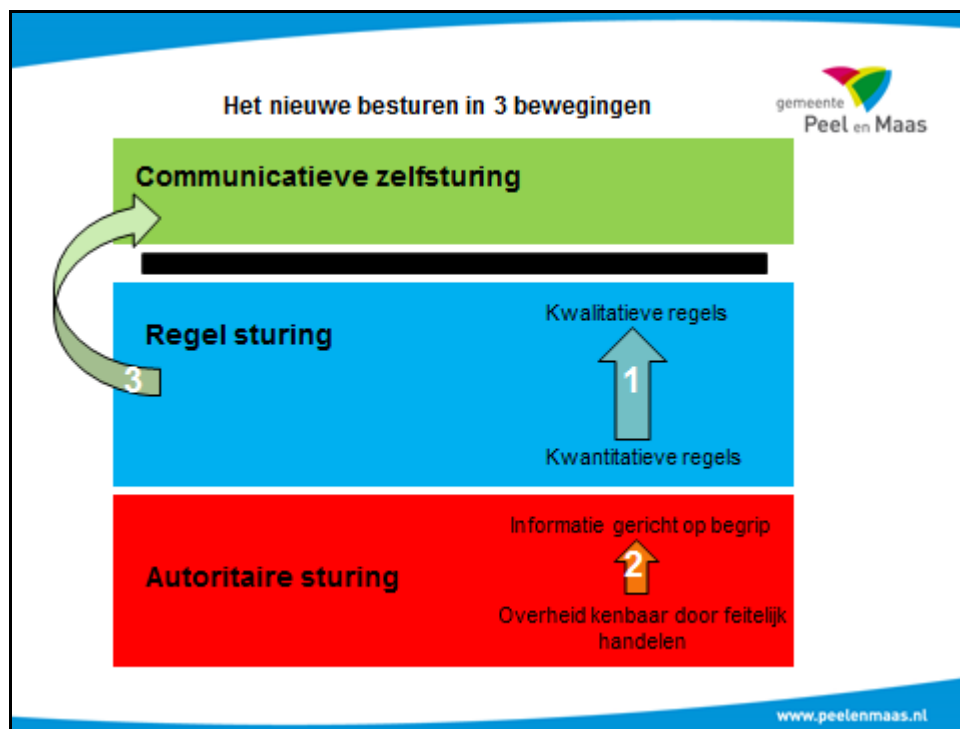
is hoe overheden en hoe sociale partners zich verhouden tot deze ontwikkeling vanuit de leefwereld en hoe de gangbare structuren zich kunnen aanpassen aan de levende wekelijkheid zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van leven, van de zorgenden en van de verzorgden.

5. Overheid die doelen stelt op het niveau van waarden

Om creatief en ondersteunend in te spelen op basisinitiatieven in de wijken en dorpen is het van belang dat gemeenten zich oriënteren op waarden, zoals kwaliteit van leven, zelfsturing, duurzaamheid, diversiteit. Dat stimuleert om vanuit regelgeving te zoeken naar mogelijkheden in plaats van beperkingen. Het afwegingskader wordt breder. Er wordt bijvoorbeeld bij het beleid ten aanzien van participatie niet alleen gekeken naar uitstroommogelijkheden, maar ook naar andere aspecten die bepalend zijn voor de kwaliteit van leven van de buurt en de mensen die daar wonen. Oriëntatie op waarden maakt het afwegingskader meervoudiger, heler, integraler, relationeler: er wordt niet alleen gekeken naar hetgeen van belang is voor individuen; er wordt ook gekeken wat van belang is voor sociale contexten waarin individuen zich bevinden. Een overheid die doelen stelt op het niveau van waarden schept ruimte en mogelijkheden voor burgers om sociale structuren op te bouwen die mensen in staat stellen hun leven in eigen hand te houden/nemen en die mensen gelegenheden bieden tot samenwerken met anderen. Daarbij gaat het niet om de vraag of je als overheid targets realiseert, maar of je creatieve mogelijkheden ontwikkelt voor mensen om met en voor elkaar kwaliteit van leven te garanderen. In die zin kan de lokale overheid barrières slechten op weg naar een ander tijdperk.

6. Naast de private ruimte en de publieke ruimte ontstaat een openbare ruimte

In het huidige tijdperk van het autonome individu wordt een ieder aangesproken op zijn eigen kracht en zijn eigen netwerk. Het collectief is uit zicht geraakt. Er zijn veel oneffenheden en onrechtvaardigheden in de orde van het huidige tijdperk, maar er komen nauwelijks collectieve protesten. Het protest uit zich individueel in ziekte, berusting, zelfmoord. Er is sprake van een individualisering van verweer; de gezamenlijkheid van situaties en belangen wordt niet meer onderkend. De decennialange nadruk op de individuele autonomie heeft het besef van wederzijdse afhankelijkheid van mensen doen vervagen. Willem Trommel, die al jarenlang ageert tegen gulzig bestuur en pleit voor bestuurlijke bescheidenheid, verwijst naar het werk van Foucault, die stelt dat 'zorg voor jezelf' begint bij het inzicht dat hiertoe de inzet van andere mensen nodig is: door anderen te bewegen zich zorgzaam te betonen, ontstaat persoonlijke vrijheid. Dit inzicht leidt tot een pleidooi voor een (her)ontdekking van de interdependenties die er in de hedendaagse sociale context toe doen. In buurten en dorpen overal in het land herontdekken mensen die interdependenties, dat op elkaar aangewezen zijn. Daarbij doen ze nog een ontdekking, namelijk dat er naast de private ruimte van de markt en de publieke ruimte van de overheid nog een eigen openbare ruimte van bewoners is. In Peel en Maas probeert de lokale overheid vanuit haar geplande systeemwereld zich innovatief te verhouden tot de alledaagsheid van de openbare ruimten die bewoners voor zichzelf scheppen en waar ze hun gemeengoed creëren en verzorgen op basis van hun eigen belevingen en hun eigen deskundigheden. Omdat de overheid in Peel en Maas nadrukkelijk het bestaan van deze openbare ruimten onderkent en respecteert en niet met regels maar met dialoog zich tot deze ruimten verhoudt, is de gemeente Peel en Maas een zwaluw die de komst van een nieuw tijdperk aankondigt.